

УДК 323.12 (045)

Рябінін Є.В.

Маріупольський державний університет

ПРИЧИНИ ТА МЕТОДИ ВРЕГУЛЮВАННЯ МІЖЕТНІЧНИХ КОНФЛІКТІВ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Розглянуто сутність та причини виникнення міжетнічних конфліктів. Аналізуються підходи вітчизняних і зарубіжних учених щодо визначення цього явища. У процесі дослідження було проаналізовано етапи розвитку міжетнічних конфліктів. Наголошується, що всі міжетнічні конфлікти в тому чи іншому регіоні мають свої власні причини, а отже, копіювання методів та інструментів урегулювання конфлікту може призвести не до його вирішення, а до його ескалації.

Ключові слова: міжетнічний конфлікт, геноцид, етнос, врегулювання, ідентичність.

Рябинин Е.В.

ПРИЧИНЫ И МЕТОДЫ УРЕГУЛИРОВАНИЯ МЕЖЭТНИЧЕСКИХ КОНФЛИКТОВ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Рассмотрена сущность и причины возникновения межэтнических конфликтов. Анализируются подходы отечественных и зарубежных ученых и экспертов относительно определения этого явления. В процессе исследования были проанализированы этапы развития межэтнических конфликтов. Подчеркивается, что все межэтнические конфликты в том или ином регионе имеют свои собственные причины, а, следовательно, и методы урегулирования, поэтому копирование методов и инструментов урегулирования конфликта может привести не к его решению, а к его эскалации.

Ключевые слова: межэтнический конфликт, геноцид, этнос, урегулирование, идентичность.

Ryabinin Y.

REASONS AND METHODS OF ETHNIC CONFLICT SETTLEMENT: THEORETICAL ASPECT

The essence and reasons of ethnic conflict are considered. The approaches of domestic and foreign scientists and experts as for defining of this phenomenon is analysed. In the process of the research different stages of ethnic conflicts are analysed. The author underlines that all ethnic conflicts in this or that region have their own reasons, thus have own settlement methods, that's why copying instruments and methods of conflict settlement is undesirable in order to avoid conflict escalation.

Key words: ethnic conflict, genocide, ethnos, settlement, identity.

Сучасний світ характеризується перманентним процесом інтеграції та глобалізації, хоча одночасно відбувається й процес фрагментації на рівні держав і регіонів. Інтеграційні процеси по всьому світу стимулюють зворотні процеси – люди і народи намагаються зберегти свою культуру та ідентичність, просувають свої національні цінності, культуру, мову.

Неможливо не відзначити, що людство постійно буде розділятися за принципом

„свої – чужі” за будь-якими параметрами: соціальними, релігійними, етнічними. Протиріччя між етносами в межах однієї держави є однією з найсерйозніших проблем сьогодення.

Безуспішні спроби останніх років ХХ ст. замінити чинник етнічності в процесі розбудови держави на чинник громадськості призвели до того, що нішу національної ідентичності займає етнічна ідентичність. Згадаймо, якою ейфорією супроводжувалося національне будівництво, що розгорнулося на азійському та африканському континентах у 50-60-і роки минулого століття. У цьому зв'язку дуже показовим

був ентузіазм Д. Неру в справі „відкриття Індії”. Але ж іноді модернізація суспільства не тільки не сприяє бажаному прогресові, а й може створити широкий спектр руйнівних реакцій, що загрожують порушенням ідентичності індивідів [1].

Якщо проаналізувати кількість міжетнічних конфліктів після Другої світової війни, маємо такі результати:

- 1) між 1955 та 1996 роками відбувалось 239 війн, у яких саме етнічний чинник був головною причиною конфлікту;
- 2) між 1980 та 1996 роками 60 етнічних та релігійних меншин постраждали від переслідувань у війнах та від геноциду;
- 3) наприкінці 1990-х років 275 етнічних груп у 116 країнах – представляючи 1/5 світового населення – знаходяться під тиском жорсткого ставлення з боку державних інститутів влади;
- 4) на початку XXI ст. одна чверть населення Латинської Америки та 1/3 населення Африки та Близького Сходу знаходяться в стані відкритого етнічного конфлікту [2].

Пострадянський і постюгославський простір досі не відзначається стабільністю через лінгвістичні, культурні, релігійні, ідеологічні протиріччя всередині самих держав, головною причиною яких є незбіг етнічних кордонів з державними. Ефект лійній розлому між цивілізаціями викликає ворожнечу, яка найбільше помітна у тих розколотих країнах, які були об'єднані під час холодної війни авторитарними комуністичними режимами. З колапсом комунізму культура витіснила ідеологію і Югославія та СРСР розпалися на нові геополітичні утворення. Там, де утворилися нові держави, які все ще складаються з поліцивілізаційних груп, виявляється друга фаза розколу [3, с.207]. На початку 1993 р. по всьому світу велося близько 48 етнічних воєн, а на території колишнього СРСР мали місце 164 конфлікти, пов'язаних з територіально-етнічними кордонами, з них 30 відбувалися із застосуванням зброї. Збройні конфлікти в колишній Югославії відрізнялися особливим ступенем жорстокості [3, с.36].

У своїй всесвітньовідомій праці „Зіткнення цивілізацій” С.Гантінгтон зазначає, що глобальна політика почала вибудовуватися вздовж нових ліній – культурних [3, с.11]. Він також вважає, що люди визначають себе, використовуючи такі поняття, як походження, релігія, мова,

історія, цінності, звичаї та громадські інститути. Вони ідентифікують себе з культурними групами: племенами, етнічними групами, релігійними спільнотами, націями і – на найширшому рівні – цивілізаціями [3, с.15].

У світі після колапсу біполярної системи міжнародних відносин дуже велике значення мають символи культурної ідентичності, включаючи хрести, півмісяці, і навіть головні убори, оскільки культурний чинник набуває важливості в міжособових відношеннях, а для більшості людей культурна ідентичність – найважливіша річ. Для людей, для яких етнічна ідентичність має велике значення, набуває важливості процес пошуку ворогів, а такі процеси, як вказував С.Гантінгтон, завжди відбуваються вздовж „лінії розлому” між основними світовими цивілізаціями [3, с.12].

С.Гантінгтон також зазначає, що сьогодні культура і усвідомлення різноманітної культурної ідентичності визначають моделі згуртованості, дезінтеграції та конфлікту [3, с.13].

Міжцивілізаційний конфлікт (а отже, міжетнічний) приймає дві форми: 1) на локальному рівні виникають конфлікти по лінії розлому між сусідніми державами, які належать до різних цивілізацій та 2) всередині однієї держави між групами різних цивілізацій і між групами, які намагаються створити нові держави з домінуванням своєї етнічної групи [3, с.323]. У сучасному світі найбільш масштабні, важливі та небезпечні конфлікти відбуватимуться не між соціальними класами, бідними та багатими, а між народами різної культурної ідентичності, всередині цивілізацій будуть відбуватися міжплемінні війни та етнічні конфлікти [3, с.22].

Не дивлячись на такий песимістичний прогноз С.Гантінгтона, інший дослідник міжетнічних конфліктів Родольфо Ставенхаген вважає, що останнім часом, дійсно, кількість конфліктів, в основі яких лежить етнічна ворожнеча, зменшилася. Однак, ми не можемо говорити про те, що етнічна неприязнь остаточно зникла: її рівень досить високий серед населення Балканського півострова і пострадянського простору, на африканському континенті і на території південної Азії [4].

Отже, аналіз міжетнічних конфліктів, їх природа та методи врегулювання є

досить актуальним. Аналізу природи міжетнічних конфліктів присвячені праці таких вітчизняних і зарубіжних учених, як І.Курас, В.Котигоренко, М.Панчук, Л.Нагорна, С.Римаренко, Т.Гарр, С.Гантінгтон, У.Даневей, Р.Ставенхаген. Метою дослідження є проведення аналізу причин виникнення міжетнічних конфліктів і методів їх врегулювання.

Існує величезна кількість визначень міжетнічного конфлікту. Чайм Кауфманн визначає його як розбіжності між спільнотами, які мають чітко виражену певну спадщину. Майкл Браун обмежує його до розбіжності з приводу політичних, соціальних, культурних, економічних і територіальних проблем між двома або більшою кількістю спільнот. Родольфо Ставенхаген додає, що етнічні конфлікти включають зіткнення інтересів або боротьбу за права: право на землю, освіту, використання мови, політичної участі, свободи релігії, збереження етнічних особливостей, автономності та самовизначення [5].

Термін „етнічний конфлікт” фактично покриває широкий спектр ситуацій. Р. Ставенхаген стверджує, що самого терміна „етнічний конфлікт” може і не бути. Те, що існує, – це соціальні, політичні і економічні конфлікти між групами людей, які ідентифікують один одного, використовуючи етнічні критерії: колір шкіри, раса, релігія, мова. Дуже часто такі етнічні характеристики можуть маскувати інші відмінні риси, такі як класові інтереси і політична влада. Але коли етнічні відмінності використовуються свідомо або підсвідомо для того, щоб розрізнити акторів серйозної конфліктної ситуації, особливо, коли вони стають могутніми мобілізаційними символами, етнічність стає вирішальним чинником у природі та динаміці конфлікту [4].

Г.Перепелиця також вважає, що поняття „етнічний конфлікт” є доволі умовним і використовується для позначення ситуації, коли етнічне походження стає найбільш ефективним засобом мобілізації груп населення, політичних інститутів за тих умов, що держава не здатна задовольнити вимоги, що висуваються [6, с.55].

Інший відомий дослідник міжетнічних конфліктів Тед Гарр вважає, що конфлікт, заснований на етнічності, є загальносвітовим феноменом і часто переходить у

дуже жорстоку форму свого прояву. Насильство часто переходить кордони держави і стає регіональним.

На нашу думку, міжетнічний конфлікт – це особливий тип соціального конфлікту, учасники якого мобілізуються за етнічним принципом, і який проявляється в запереченні прав ворожої етнічної групи займати рівне становище в суспільстві.

Народи/люди мають великий набір ознак для колективної ідентичності (Т.Гарр називає етнічність колективізмом, а етнічні групи – колективними групами): спільна історія, міфи, релігійні вірування, мова, регіон проживання, колективні групи, які частіше називаються етнічними групами, меншинами, часто розрізняються за явно відмінними рисами. Ключ до ідентифікації групи – це не лише наявність якоїсь риси або комбінації рис, а частіше це загальне сприйняття, яке визначає риси. Тобто дослідник вважає, що етнічну групу ідентифікує не набір якихось рис, а те, як цю групу сприймають інші групи. Психологічна база для групової ідентифікації посилюється культурними, економічними, політичними відмінностями між групами: ставтеся до групи по-різному, шляхом дискримінації або позбавлення привілеїв, і її члени стануть більш сприйнятливими до своїх загальних інтересів. Зменшивши відмінності, колективна ідентифікація стає менш істотною в об'єднувачому принципі. Це означає, що народи, за одних умов розділяються, за інших не виділяються від усього суспільства в державі [7, с.3]. Так англійці не роблять особливих відмінностей між англо-саксами і норманцями. Інші лінії соціального розколу, які раніше поділяли протестантів і католиків у західних суспільствах, втратили свою значимість. Може статися і навпаки: сардинці в Італії і гурони в Квебеку, навпаки, почали робити наголос на етнічних характеристиках своїх груп у другій половині ХХ століття [7, с.4].

Всі колективні ідентичності, сконцентровані в колективній групі або в національній державі, є певною мірою ситуативними і перехідними. Дуже часто питання про ідентичність виникає під час виборчих кампаній в Україні, а з приходом у державні інститути партії „Свобода” це питання постійно виноситься на порядок денний і його обговорення радикалізується.

Географ Б.Нітшманн вважає, що існує від 3 до 5 тисяч націй у світі, чия загальна ідентичність заснована на загальному походження, віруванні, мові і території. Багато хто з цих націй не більше ніж лінгвістично різні поселення. П.Нільсон і Р.Джонс відзначають 575 етнічних груп, які можуть потенційно створити держави-нації [7, с.5].

Проблеми розвитку етноконфліктів відбиваються у трьох теоріях:

I. За „Тріадою Р. Брубейкера” посиленню ризику етноконфліктів сприяє поєднання трьох чинників:

- суспільство, що націоналізується, яке недавно здобуло незалежність;
- проживання на території держав меншин, що бояться стати маргіналізованими;
- зв'язок меншин певної держави з діаспорою в інших державах.

II. Теорія „морозильної камери” виходить з того, що національні прагнення штучно заморожуються, і коли система різко руйнується, приховані національні рухи виходять на поверхню політичного процесу. Прихильники цієї теорії вбачають причину розпаду СРСР в національних рухах.

III. Концепція етнопідприємництва. Згідно з нею, національна мобілізація – це результат агітації етнопідприємців, яким була необхідна легітимізація політичних претензій. Але ця теорія не бере до уваги те, що в пострадянських республіках етнопідприємство процвітало дуже недовго і в більшості випадків зазнало краху [1].

Існує три умови, які вносять свій внесок у невдоволення етнічної групи: 1) жорсткість у ставленні до групи з боку домінуючої групи; 2) рівень культурних відмінностей між групами 3) інтенсивність конфлікту з групою або державою.

Ольга Юрек також відзначає у своїй роботі умови для виникнення конфліктів. Вона вважає, що існує багато причин, чому етнічні конфлікти виникають: реакція групи на дискримінацію, незадоволеність своїм положенням у суспільстві, економічні інтереси. Інші вчені вважають, що спочатку це психологічна проблема, вирішення якої бачиться виключно у форматі врегулювання конфлікту [5].

М.Браун у своїй книзі „Міжнародні виміри внутрішніх конфліктів” виділяє структурні фактори міжетнічних конфліктів: політичні, економічні, культурні. Серед структурних факторів виділяється

три головних компонента: слабка держава, питання внутрішньої безпеки і етнічна географія. Таку саму думку поділяють дослідники міжетнічних конфліктів Д.Лейк і Д.Ротшильд у своїй роботі „Світове поширення міжетнічних конфліктів” [8, с.7]. Слабкій державі не вистачає політичної легітимності і політичних інститутів, які могли б здійснювати контроль над своєю територією. Ослаблення держави може призвести до посилення рівня насильства, оскільки в слабких державах етнічні меншини мають більшу схильність до захисту своїх прав. Що стосується системи держбезпеки, слід зазначити, що якщо держава не може забезпечити безпеку людей, то вони самі вирішують це питання. Як пояснює Баррі Позен, у системі, де превалує анархія, представники етнічної групи самі забезпечують безпеку, оскільки вони переймаються через те, чи є інші етнічні групи для них чинником загрози. Етнічна географія – це третя структурна передумова для етнічного конфлікту, що означає, що держави з етнічними меншинами більш схильні до конфліктів. Країни з різномірною етнічною географією більш схильні до того, що можуть зіткнутися із етнічними проблемами. Складовими політичних факторів, які зумовлюють етнічні конфлікти, є дискримінаційні політичні інститути, національна ідеологія, політика щодо меншин, політика еліти.

Перспектива конфлікту в державі залежить і від типу політичної системи держави. Авторитарна система більш схильна генерувати презирство щодо дискримінованих груп, ніж демократична. Хоча остання повністю не гарантує мирного існування, особливо якщо деякі групи мають непропорційне представництво в уряді. Якщо держава застосовує політику насильства і придушення до певної групи, конфлікт неминучий. Країни, у яких громадянство заснована на етнічних розбіжностях, а не на рівності всіх людей, більша вірогідність виникнення етнічних проблем і конфліктів. Етнічний конфлікт можливий також у країнах, у яких етнічна меншина має величезні амбіції, сильне почуття ідентичності і конфронтаційні стратегії. Також етнічні конфлікти провокуються елітами в часи політичних та економічних криз. Економічні проблеми, особливо спади і стагнації можуть

серйозно вплинути на внутрішньодержавні тертя та дестабілізацію. Дискримінаційна економічна система з нерівними економічними можливостями і нерівним доступом до ресурсів може посилити міжетнічні суперечності [5].

Як зазначає Р.Ставенхаген, численні етнічні конфлікти відбуваються внаслідок гомогенізації населення держави, через незбалансовану національну політику уряду, яка входить в конфлікт між етнічною та соціальною ідентичністю. Коли ідеологія держави нездатна пристосувати культурні та етнічні різноманітності, можливість етнічних конфліктів збільшується. Культурний геноцид чи етноцид, який супроводжує подібні конфлікти, є частим явищем у багатьох частинах світу [4].

Етнічні конфлікти можуть знайти своє вираження в різних формах, починаючи від особистого ставлення до представника етнічного меншини, що супроводжується стереотипізацією, нетолерантністю та дискримінацією на рівні міжособистісних відносин, із застосуванням політичних акцій, сепаратистських рухів та до жорстоких конфронтацій, які можуть набути форм бунтів, повстань, геноциду, тероризму, громадянських воєн.

Можна виділити такі етапи чи фази розвитку міжетнічної ворожнечи:

- 1) відродження та підтримка рідної мови та елементів етнічної культури;
- 2) нарощування етнічної ідентичності та формування етнонаціоналістичних політичних і громадських організацій;
- 3) визнання інших мов і культур ворожими;
- 4) проведення радикальних дій проти пам'яток культури інших етносів, руйнування релігійних та інших споруд;
- 5) прихід до влади та законодавча боротьба з іншими культурами на державному рівні;
- 6) фізичне знищення представників інших етносів/релігій.

Всі ці етапи набувають тим більшого ступеня радикалізму, чим більше та чи інша етнічна група зазнавала пригнічення від панівної етнічної групи в минулому, тобто міжетнічному конфлікту сприяє історична пам'ять та, так би мовити, історична образа.

Для того, щоб уникнути ескалації конфлікту, слід докласти зусиль для його

вирішення на початковому етапі. Існує кілька варіантів розв'язання проблеми міжетнічного конфлікту. Тед Гарр вважає, що колективна група має чотири головні орієнтації: вихід зі складу держави, автономія, доступ до влади і контроль. Вихід передбачає повний вихід зі складу держави. Автономія і доступ до влади передбачає ступінь пристосування: автономія означає, що меншість має якусь політичну владу, зазвичай на регіональному рівні; доступ означає, що меншини як індивідуально так і колективно мають засоби реалізувати культурні, політичні і матеріальні інтереси з такими ж правами і обмеженнями. Контроль – це революційна мета меншини встановити політичну й економічну гегемонію над іншими [7, с.292].

Керівництво країни, по-перше, іноді може піти назустріч вимогам меншин, оскільки це іноді дешевше і легше, ніж протистояти їхнім вимогам.

По-друге, якщо держава більшою мірою гомогенна, вихід вороже налаштованої групи може зробити решту територію більш керованою [7, с.295].

Існує п'ять видів урегулювання, які можуть бути використані автономістами: конфедерація, федерація, регіональна автономія, регіональна адміністративна децентралізація, автономія громади. Поступки, які надаються колективним групам, суперечать довгостроковим ідеологічним і політичним цілям асимілювати меншини для побудови унітарної держави-нації [7, с.298].

Тед Гарр ставить запитання: що може робити керівництво держави, яка прагне зберегти державу в межах своїх кордонів?

Політичне стримування – це стратегія утримання меншин окремо і нерівними. Така стратегія може бути продиктована расовими і релігійними віруваннями домінуючої групи, їхніми матеріальними інтересами або питаннями безпеки. Друга стратегія – асиміляція, яку можна розглядати як індивідуалістичну стратегію, що дає людям ініціативу і можливість субординувати колективну ідентичність і адаптувати мову, цінності та поведінку [7, с.306].

Але асиміляція має дві проблеми: деякі меншини не хочуть бути асимільовані, і деякі меншини протистоять тиску сприймати людей, яких вони не люблять.

Плюралістична політика зазвичай передбачає врахування економічних інтересів всіх етнічних груп, тобто їхнє економічне врівноваження, а також формування умов більшого доступу до влади представникам різних етнічних груп. Основний висновок, який робить Т. Гарр полягає в тому, що зусилля для врегулювання етнополітичних конфліктів має як ризики, так й потенційні вигоди. Політика пристосування може бути ефективною, але вона повинна реалізуватися обережно протягом довгого періоду часу, щоб не стимулювати небажаної негативної реакції від етнічної меншини. Т. Гарр також пропонує два ключа до конструктивного менеджменту етнополітичного конфлікту: перший – шукати політичні та соціально креативні види політики, які можуть стати мостом між інтересами держави і меншини; другий – почати процес креативного врегулювання конфлікту на ранній стадії його розвитку [7, с.312].

Отже, в якості висновку слід зазначити, що проблема міжетнічних конфліктів не може бути вирішена остаточно, оскільки світ не є та не може бути гомогеним в етнічному плані, а отже, етнічна ідентичність, яка проявляє себе за моделлю „свій – чужий” завжди буде відігравати не останню роль у міждержавних стосунках чи в стосунках усередині країни між етносами, що її населяють. Крім того, етнічний чинник використовується деякими політичними силами задля отримання потрібного їм результату під час виборів, але цей чинник починає вже працювати та розвиватися самостійно, що може призвести до міжетнічного конфлікту. Тобто політизація етнічності є процесом штучним, який на певному етапі виходить з-під контролю. Міжетнічні конфлікти в кожній ситуації мають свої причини та історію, а отже,

вирішення такого роду конфліктів у кожному випадку має бути унікальним, оскільки копіювання методів та інструментів розв’язання міжетнічних конфліктів може призвести до їх поглиблення чи трансформації у „заморожений” стан, що трапилось на території деяких країн колишнього СРСР.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кривицька О. Конфліктність пострадянської етнічної ідентифікації / О. Кривицька [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=17&c=149>
2. Dunaway Wilma A. Ethnic conflict in the modern world-system: the dialectics of counter-hegemonic resistance in an age of transition [Електронний ресурс] / Wilma A. Dunaway. – Режим доступу: <http://www.jwsr.org/wp-content/uploads/2013/05/jwsr-v9n1.pdf>
3. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон. – М.: АСТ Москва, 2006. – 571 с.
4. Stavenhagen R. Ethnic conflicts and their impact on international society / R. Stavenhagen [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://homepage.univie.ac.at/herbert.preiss/files/Stavenhagen_Ethnic_conflicts_international_impact.pdf
5. Jourek Olga N. Ethno-political conflicts in post-communist societies: prospects for resolution and prevention in the context of international law [Електронний ресурс] / О. N. Jourek. – Режим доступу: <http://www.nato.int/acad/fellow/95-97/jourek.pdf>
6. Перепелица Г. Этнополитические факторы межнациональных конфликтов / Г.Перепелица 54-58 // Етнополітичні конфлікти у посттоталітарному просторі. Авт.колектив. від.ред.Ю.Римаренко. І.Тимошенко. Є.Степанов. – К.: Вид-во Укр.- фін. Ін-ту менеджмент. і бізнесу, 1999. – 279 с.
7. Gurr Ted R. Minorities at risk. A global view of ethno-political conflicts / Ted R.Gurr. – United States institute of peace press, 1993. – 427 p.
8. Lake D. A. The international spread of ethnic conflict / D. A. Lake, D.Rothchild. – Princeton University Press, 1998. – 392 p.